

A kirekesztett tudós: W. E. B. Du Bois és a szociológia története

Aldon D. Morris: The Scholar Denied – W. E. B. Du Bois and the Birth of Modern Sociology¹

Marx-Dén Krisztina

krisztina.den@gmail.com

A polgárháború utáni évtizedekben megszülető amerikai szociológia legkiemelkedőbb afroamerikai tudósa, W. E. B. Du Bois ma is jobban ismert polgárjogi aktivistaként, mint szociológusként, aminek elsősorban származása lehet az oka. Miközben azonban angol nyelvterületen az utóbbi egy-két évtizedben egyre nagyobb figyelem és elismerés övezi társadalomtudósi munkáját, Magyarországon még mindig szinte teljesen ismeretlen. Néhány említéstől eltekintve magyar nyelven csak a *Klasszikus szociológia 1890–1940* című könyvben (Némedi 2005) olvashatunk róla.

Du Bois személyes és tudományos meggyőződése elválaszthatatlanul összeforrott: akadémiai tudását polgárjogi célokra is felhasználta, átfogó társadalmi változást sürgetve. Érdekcsoportoknak nemcsak tagja, hanem alapítója is volt. Különböző eszközökkel igyekezett hatni a többségi társadalomra, ráébreszteni az afroamerikaiakat az oktatásban megszerezhető tudás hatalmára, egyúttal segíteni „népe” társadalmi felemelkedését. 1897 és 1910 között egyetemi pozíciója mellett két magazint is szerkesztett, a *Moon* (1905–1906), valamint a *Horizon* (1907–1910) címűt. Du Bois társalapítója az 1905-ben létrehozott Niagara Movement nevű szervezetnek, valamint az 1909-ben alapított NAACP, teljes nevén National Association for the Advancement of Colored People tisztségviselője és a szövetség által kiadott *The Crisis* magazin szerkesztője 1910-től 1934-ig. A Burawoy-féle közszociológia előfutárának is tekinthetjük Du Bois-t, hiszen például *The Souls of Black Folk* (1903) című könyvét nemcsak a tudományos közönségnek szánta.

Történeti revíziója szakaszosan történt, és nem tekinthető teljesnek még az Amerikai Egyesült Államokban sem. Mindez azért is sajnálatos, mert Du Bois volt az első szociológus, aki világosan levezette, hogy a faj (rassz) egy társadalmi konstrukció (Morris 2007), valamint ő tekinthető a kisebbségpszichológia megteremtőjének, hiszen neki köszönhetjük az első, 1899-ben kiadott, afroamerikaiakról szóló szociológiai tanulmányt, a *The Philadelphia Negrót*. Du Bois az etnicitást, az interetnikus

¹ Aldon D. Morris (2015): *The Scholar Denied – W. E. B. Du Bois and the Birth of Modern Sociology*. Oakland: The University of California Press

viszonyokat, az akkoriban „négerproblémá”-nak nevezett jelenség okait, összefüggéseit kutatta empirikus módszerekkel. Publikációiban a környezet hatását hangsúlyozta, ami ellentétben állt a kortárs fősodor szociológusai által hangsúlyozott – evolucionista elméletek, szociáldarwinizmus – örökléstani, faji teóriával. Az amerikai szociológia alapító nagyjai közül a 20. század első évtizedeiben is voltak, akik az afroamerikaiak biológiai alsóbbrendűségében hittek, a kulturális alsóbbrendűség képzeete pedig teljesen általános volt. A szociológiai kutatás akkori tárgya az elméletalkotás és tudományos törvények megfogalmazása volt, bizonyos távolságból, „nagyítón keresztül” megfigyelve a társadalmat. Du Bois szellemes kifejezésével élve a kor tipikus figurája a 'car-window sociologist' (az autó ablakán keresztül szemlélődő szociológus).

Az alábbiakban bemutatott kötetel Aldon D. Morris célja szélesebb körrel megismertetni Du Bois-t, legfőképp az amerikai szociológia kialakulásában betöltött szerepét. A kötet azért is különösen fontos, mivel a szerző nem pusztán egy életművet ismertet és értékkel, hanem mindezzel egyúttal meg is kérdőjelezi a jelenleg elfogadott tudománytörténeti narratívát, mely szerint a chicagói iskola tagjai, vagyis Robert E. Park és munkatársai lettek volna a kisebbségsszociológia, az afroamerikai tanulmányok első szakértői.

Morris maga is a Du Bois által kijelölt terület kutatója: az amerikai egyesült államokbeli Northwestern University szociológusa, az afroamerikai tanulmányok professzora. Akadémiai munkássága középpontjában a társadalmi és faji egyenlőtlenségek, az afroamerikaiak társadalmi protesztjei állnak. *The Scholar Denied* című kötetében Du Bois akkurátus és fáradságot nem kímélő munkamódszere és stílusa köszön vissza: az óriási mennyiségű forrást feldolgozó írás (melynek 282 oldalából 43 a forrásokat, hivatkozásokat sorolja) sokévnnyi kutatómunka gyümölcse, amelyben világos, tárgyyszerű, de mégis határozott álláspontot megfogalmazó mondatok vezetnek be az olvasót Du Bois munkásságába.

Du Bois publikációi több mint fél évszázadot ölelnek fel, a szociológiatörténeti fókusz azonban az 1800-as évek utolsó és az 1900-as évek első évtizedeire szűkíti Morris kötetének időbeli kereteit.

A könyv olvasásához mindenképpen hasznos valamennyire ismerni az amerikai polgárháborút követő időszak, a 19. század végének és a századforduló körüli időszaknak a társadalmi, jogi, gazdasági, politikai sajátosságait. A felszabadított afroamerikaiak egy újfajta – teljes gazdasági – függőségbe kerültek. Du Bois kutatásai rámutattak arra, hogy a rendszer milyen mechanizmusok által, szisztematikusan lehetetlenítette el az afroamerikaiak társadalmi felemelkedését. Város- és településszociológiai kutatásokat végezve világított rá a szegregáció, diszkrimináció mértékére, milyenségére, az Észak és Dél közötti, szinte mérhetetlen szakadékra.

A szisztematikus kirekesztés az élet minden területén jelen volt – ez alól még az akadémia világa sem volt kivétel. Az egyetemi oktatásban is erős szegregáció érvényesült: afroamerikaiak nem oktathattak és tanulhattak a legtöbb fehér egyetemen,

a tananyagban pedig nem szerepelt az afroamerikai kultúrával foglalkozó tárgy egészen az 1960-as, 70-es évekig (forrás: U. S. Department of Education).

A „fehér” egyetemeken dolgozó szociológusokhoz képest Du Bois számára a valóság, a mindennapi élet teljesen más volt az őt és „népét” ért rasszista inzultusok miatt. Marginális helyzetben lévő csoport tagjaként Du Bois kizárólag „afroamerikai” egyetemen kaphatott oktatói állást.

A szociológia kialakulásakor az Amerikai Egyesült Államok két jelentős társadalmi problémával szembesült: a faji kérdéssel, valamint az Európából történő nagymértékű bevándorlással. Az amerikai szociológiát ezért a kezdetektől meghatározta az a törekvés, hogy e problémákat szisztematikusan feltárja és megoldásukhoz hozzájáruljon.

Morris kötetének olvasója az első fejezetben megtudhatja, hogy az amerikai szociológiára, a chicagói iskolára nemcsak a szociáldarwinizmus, hanem Booker T. Washington is hatással volt. Washington felszabadított rabszolgából vált az afroamerikaiak vezéregyéniségévé, egyúttal szerepe volt az afroamerikaiak másodrendű polgárokka nyilvánításában is. Washington 1895-ben a Cotton States and International Expositionön – Atlanta Kompromisszum néven – elhíresült beszédében kijelentette, hogy az afroamerikaiak társadalmi felemelkedéséhez fontosabb a középszintű szakmai oktatás és a megfelelő jogi képviselet, mint a felsőoktatás, a szavazójog, a politikában való részvétel. Morris szerint Washington hatása a társadalomtudományra a mai napig nem tisztázott, éppen ezért fontosnak tartja, hogy saját értelmezésével hozzájáruljon a kérdés alaposabb körüljárásához. Külön fejezetben tárgyalja Washington szerepét a korabeli szociológiában, bemutatja a kor szociológusaira gyakorolt hatását, és azt, hogy miként gátolhatta Du Bois akadémiai törekvéseit.

A közhiedelem szerint Du Bois elszigetelten dolgozott, és elszigeteltsége is hozzájárult ahhoz, hogy a kortársak kevésbé ismerték és ismerték el. A kötet azonban számos ponton bizonyítja, hogy a kor főszólam-szociológusai jól ismerték Du Bois-t, olvasták publikációit, hallgatták előadásait. A főszólam-szociológia mégsem fogadta be: mindvégig kirekesztett maradt.

Morris kötete nemcsak a szociológiatörténészek számára lehet érdekes, hiszen alaposan, de mindenki számára befogadhatóan mutatja be a téma szempontjából releváns kérdéseket: a második fejezetben például a korai amerikai szociológiát ért hatásokat, és persze magát a korai amerikai szociológiát. Többek között említést tesz az eugenika atyjáról, Francis Galtonról, Robert E. Parkról, Ernest W. Burgessről, Franklin H. Giddingsről és Richmond Mayo-Smithről is. Mayo-Smith és Du Bois azon kevesek közé tartoztak, akik képzettek voltak a statisztikában, a kvantitatív elemzések készítésében. A hagyományos szociológiatörténet torzításait jól érzékelteti például az a kötetben bemutatott tény, hogy az amerikai szociológiában a statisztikai eljárások bevezetését Giddings és Mayo-Smith nevéhez kötik, miközben Du Bois az Atlanta Universityn tartott előadásain ugyanezen módszereket oktatta.

A Du Bois-t ért hatások tárgyalása során Morris szintén említést tesz Du Bois németországi egyetemi mentoráról, Gustav von Schmollerről, a német gazdaságtörténeti iskola kiemelkedő alakjáról. Schmoller elutasította a klasszikus közgazdaságtudomány teóriáit, és a társadalmi problémák megoldására irányelveket fogalmazott meg a német politikai vezetés számára. Mindezzel jelentős hatást gyakorolt tanítványaira, köztük minden bizonnyal Du Bois-ra is.

Morris arra is kitér, hogy Du Bois-t hogyan értelmezte félre többek között Jerry Gafio Watts, Anthony Appia, Robert Gooding-Williams vagy Adolph L. Reed a faji teóriára, az egyenlőtlenségek eredetére vonatkozóan. Du Bois ugyanis a szociológiai tényezőket hangsúlyozta, ellentétben a kritikusi által megnevezett – biológiai – okokkal.

Du Bois *The Philadelphia Negro* című 1899-ben megjelent könyvével kapcsolatosan hangsúlyozza Morris, hogy a chicagói iskolát sok évvel megelőzte ezen – a városban élő afroamerikaiakra fókuszáló – empirikus kutatás. A kutatás arra keresett választ, hogy a társadalmi erőviszonyok alakulása, a faji szegregáció okozza-e a „néger problémát” – azaz a munkanélküliséget, szegénységet, bűnözést – és ha igen, milyen mértékben. Az empirikus tapasztalatok inkonzisztenciát mutattak a többségi társadalom által felkínált ígéretek és a valóság között. A *The Philadelphia Negro*-t azért is tartja Morris jelentős publikációnak, mert szerinte a mű segítette megalapozni a társadalomtudományok számára a faji egyenlőtlenségek kutatását.

Morris értelmezése szerint a chicagói iskola talán legismertebb művét, W. I. Thomas és F. Znaniecki 1918 és 1920 között kiadott, *A lengyel paraszt Európában és Amerikában* című, többkötetes tanulmányát tematikailag és módszertanilag megelőzi nemcsak a *The Philadelphia Negro*, hanem a settlement-mozgalomnak köszönhető *Hull-House Maps and Papers*, az atlantai iskola és Du Bois *The Negroes of Farmville, Virginia* című tanulmánya is.

Jane Addams irányítása alatt bontakozott ki a settlement-mozgalom az Amerikai Egyesült Államokban, amely a társadalomtudományos tudás segítségével igyekezett a társadalmat megreformálni. A settlementekben dolgozó kutatók és szociális munkások együttműködtek többek között a chicagói egyetem szociológusaival is. A settlement kutatói publikáltak, egyetemen kurzusokat tartottak, azonban a mozgalom szerepe a szociológiatörténeti feldolgozásokban elhalványult (Pál 2009). Mindez arra utal, hogy nem egyedül Du Bois munkásságának értelmezése szorul revízióra.

Az 1895-ben kiadott *Hull-House Maps and Papers* esszégyűjtemény a Chicago egyik bevándorlók által lakott telepén – többek között a bevándorlásról, lakhatásról, nyelvhasználatról – készült felmérések eredményének összegzése. A *Hull House Maps and Papers*-höz hasonló tanulmány a *The Philadelphia Negro*, azonban Du Bois kifejezetten afroamerikaiak között végezte a felmérést, és ennek megfelelően változtatott a kérdőíveken, vizsgálva a faji diszkrimináció hatásait is (Deegan 1988).

Du Bois a *The Philadelphia Negro* megjelenését követően együttműködési lehetőségeket keresett egyetemekkel az afroamerikaiakra fókuszáló szociológiai kutatások végzése céljából. A századfordulón azonban afroamerikaiaként, kiemelkedő kvalitásai ellenére sem valósíthatta meg az elképzeléseit. Az atlantai iskola alapja it John Hincks dékán, a közgazdaságtan és történelem professzora fektette le. Két évvel Hincks halála után, annak utódjaként érkezett Du Bois az Atlanta Egyetemre 1897-ben, és a „Laboratory in Sociology in the Atlanta University” nevet adta az általa vezetett képzésnek. A neves afroamerikai egyetemek egyikeként ez az intézmény befogadta a nem afroamerikai hallgatókat is, amit azonban Georgia állam törvényhozói forrásmegvonással igyekeztek meggátolni. Az évente megrendezendő Atlanta Conferencet Tuskegee és Hampton mellett Richard Wright Sr. irányítása alatt 1896-ban már az Atlanta Egyetem is megtartotta. Tuskegee és Hampton kifejezetten az ipari és mezőgazdasági oktatásra, a gyakorlati tudásra fókuszáltak, míg az Atlanta Egyetem társadalomtudományi keretek között a városi afroamerikai populációra vonatkozó adatok gyűjtését és feldolgozását tűzte ki céljául. A Du Bois-féle atlantai iskola alaphipotézise volt, hogy a szociológiai, gazdasági tényezők a fő okai a faji egyenlőtlenségeknek, az afroamerikaiak hátrányos társadalmi helyzetének. Mivel az egyetemen dolgozó társadalomtudósok többsége afroamerikai származású volt, a faji egyenlőtlenségek vizsgálata állt a középpontban. Az adott időszakban meglehetősen radikális vállalkozás volt tudományos műhely/iskolát felépíteni olyan elméleti alapokra, melyek szerint a rasszizmus okozza a faji egyenlőtlenséget, miközben az afroamerikaiak alapvetően egyenlőek a fehér amerikaiakkal/fehérekkel. Az afroamerikai értelmiségiek azonban elszántan keresték a szociológiához kapcsolódó képzéseket abban a meggyőződésben, hogy a szociológiai kutatások a legmegfelelőbb tudományos eszközei a faji diszkrimináció leküzdésének. A főszorhoz tartozó egyetemeken hallgatott előadások, nyári kurzusok mellett Du Bois volt az a tudós, akitől az afroamerikai hallgatók, akik egyben az afroamerikai szociológusok első generációjának tagjai is – többek között R. R. Wright Jr., Monroe Work vagy George Edward Haynes – tanulni szándékoztak. Az atlantai iskola kutatási eszközei voltak a terepkutatás, kérdőívek, interjúk, népszámlálási adatok feldolgozása. Az Atlanta Conferencsre készítendő prezentációk forrásaként évente más és más kutatási célt tűzött ki Du Bois. 13 éven keresztül készültek ezen felmérések afroamerikai felsőoktatási intézmények alumnusai, valamint végzős és a képzésben részt vevő hallgatóik bevonásával. E kutatási programban való részvétel vonzó lehetőség volt az afroamerikai társadalomtudósok számára. A századfordulón ehhez hasonló, ilyen volumenű, az afroamerikaiakra fókuszáló empirikus kutatást sehol máshol nem végeztek.

Bár Du Bois 1934 és 1944 között is oktatott az Atlanta Egyetemen, Morris mégis kizárólag az első – az 1897-től 1910-ig terjedő – időszakot tárgyalja a harmadik fejezetben. E fejezet mutatja be, hogy Du Bois irányításával miként képezte ki az atlantai iskola az afroamerikai szociológusok első nemzedékét. Az „elrejtett nemzedék” tagjai

közé tartozik többek között Monroe Work, R. R. Wright Jr. és George Edmund Haynes is – Magyarországon teljesen, de még Amerikában is jórészt ismeretlen, a szociológiai történet által méltatlanul elfeledett nevek. Az atlantai iskola pedig nem volt teljesen izolált: Morris bemutatja az 1895-től évente megrendezett atlantai konferenciát, amely az elitegyetemek vezető társadalomtudósai körében is ismert volt.

Du Bois a társadalmi integráció híve volt. A már korábban említett Booker T. Washington azonban az asszimilációt fogadta el, tartotta helyes törekvésnek, és támogatta. Ez utóbbi hozzáállás teljes mértékben rezonált a fehér amerikaiak többségének elképzeléseivel. Washington az afroamerikaiak ipari képzésére szakosodott tanintézményének, a Tuskegee Institute-nak volt az igazgatója. Ő döntött nemzeti szinten is az afroamerikaiak oktatására fordítható források allokációjáról. Hogyan kapcsolódik mindez még közvetlenebbül a szociológiához? Elsőként úgy, hogy 1905 és 1915 között Robert E. Park a Tuskegee Institute (eredeti nevén Tuskegee Normal School for Teachers) igazgatójának, Washingtonnak asszisztense, szellemirója, társírója volt. Az ott szerzett tapasztalat befolyással volt rá az akadémiai szociológia küldetését, feladatát tekintve. Továbbá azért is, mert Washington nem tartotta fontosnak a hagyományosan afroamerikai főiskolák, egyetemek támogatását, mivel az ipari képzést tartotta a legfontosabbnak. Ez is szerepet játszhatott abban, hogy Du Bois 1910-ben elhagyta a tudományos pályát, és közéleti szerepben publikált.

Du Bois elméletének kontextusát az ötödik fejezet adja meg, ahol Morris bemutatja Park afroamerikaiakra vonatkozó szociológiai megközelítését, amely majd két évtizeddel követte Du Bois-ét. Du Bois munkásságát szinte teljes mértékben figyelmen kívül hagyta Park és a chicagói iskola. Park – és egyúttal Washington is – nem a városi, hanem a déli, vidéki életvitelt tartotta megfelelőnek az afroamerikaiak számára. Véleménye szerint a város biztosította civilizáltabb életvitel elsajátítására alkalmatlan afroamerikaiak csak a kicsapongás, bűnözés vonzerejének engednek, betegségek terjesztőivé válnak. A déli, vidéki környezet, a kézzel végzett/fizikai munka illeszkedik természetükhöz. Mindeközben Du Bois a városi és vidéki afroamerikaiak körében végzett felméréseket, és rendületlenül megkérdőjelezte a Park által hangoztatottakat, már magukat az előfeltevéseket is.

Morris külön fejezetben elemzi, hogy Max Weber miért tartotta figyelemre méltónak Du Bois munkásságát. Weber szerint a németek „lengyel probléma”-jának egyesült államokbeli megfelelője a „négerprobléma” volt, Du Bois kutatásait pedig értékesnek és fontosnak tartotta a megoldáskeresésben. Weber nem a chicagói iskolához és Robert E. Parkhoz fordult, hiszen Park az 1900-as évek elején még nem is volt tagja a chicagói iskolának, ezért – a mai domináns szociológiai történeti felfogás fényében talán meglepő módon, de mint látjuk, valójában joggal – Du Bois-t tartotta e téma egyesült államokbeli szakértőjének.

Weber és Du Bois egyetértettek abban, hogy a „faj” a társadalom által konstruált kategória, amely befolyásolja a csoportok képződését és viselkedését.

Morris tudományszociológiai és -filozófiai értelmezési keretet használ Du Bois munkásságának interpretációja során. Merton, Kuhn, Bourdieu (továbbá Randall Collins) gondolatait felhasználva rávilágít Du Bois helyzetének sajátosságaira, diszkriminalizált, marginalizált pozíciójára a tudományos mezőben. Ennek fényében külön izgalmas és tanulságos, hogy Du Bois miként volt mégis képes a kutatómunkához szükséges ideális munkafeltételek, megfelelő pénzügyi források hiányában is magas szintű tudományos munkát végezni.

A zárófejezetben Morris még kitér azokra a szerzőkre és publikációkra, akik és amelyek további évtizedekre hátráltatták az afroamerikaiak társadalmi helyzetének javulását, illetve az afroamerikai kutatók tudományos tevékenységének elismerését. Ismét a domináns értelmezéssel szemben foglal állást, amikor ide sorolja például Gunnar Myrdal 1944-ben *An American Dilemma: The Negro Problem and Modern Democracy* címmel megjelent híres munkáját is.

Az olvasó azonban nem kap teljes képet Du Bois-ról. Du Bois teljes munkássága – több mint 15 könyv, több tucat esszé, tanulmány és több ezer cikk – nem kerül bemutatásra. A szerző továbbá nem foglalkozik két olyan körülménnyel, melyek szintén befolyásolhatják Du Bois történeti revízióját. Az egyik, hogy eltávolodva az akadémiai pályától Du Bois köztudottan érdeklődött a marxizmus iránt, és egyre inkább elmélyült annak tanulmányozásában – mindezt amerikai állampolgárként a hidegháborús időszakban. Szintén befolyásolhatta és befolyásolhatja megítélését az a tény is, hogy élete végén lemondott az amerikai állampolgárságról.

Du Bois szociológiai munkásságának jelentősége nem vonható kétségbe, s talán a kellő elismerést is megkapja egyszer. Morris könyve Du Bois *The Philadelphia Negro* végén szereplő javaslataira emlékeztet: a téma jelentőségéhez mérten inkább visszafogott, de egyben gondolatébresztő.

A társadalmi integráció az egyre globálisabbá váló migrációs folyamatok, az idegenellenesség, a diszkrimináció, az előítéletek miatt ma is aktuális kérdések. Morris kötete nemcsak egy izgalmas szerző munkáiba vezet be, de e továbbra is kiemelkedően fontos problémákkal is szembesít. Szociológiatörténeti tanulmányként pedig izgalmas módon kérdőjelezi meg a magától értetődőnek vett értelmezési keretek helyességét.

Irodalom

- Deegan, M. J. (1988): W. E. B. Du Bois and the Women of Hull-House, 1895–1899. *The American Sociologist*, Winter, 301–311.
- Morris, A. (2007): Sociology of Race and W. E. B. DuBois: The Path Not Taken. In Calhoun, Cr. (ed.): *Sociology in America*. Chicago: The University of Chicago Press, 503–534.
- Némédi D. (2005): *Klasszikus szociológia 1890–1945*. Budapest: Napvilág Kiadó
- Pál E. (2009): Vallás, reform és tudomány: Az amerikai szociológia kezdetei. *Szociológiai Szemle*, 19(3): 5–25.